

Julkaistu oikeudenhaltijoiden luvalla. Ei saa kopioida, levittää tai saattaa muuten yleisön saataviin ilman eri lupaa. Ei saa tallentaa pysyvästi omalle tietokoneelle. Opiskelua, opettamista ja tutkimusta varten saa tulostaa omaan käyttöön muutamia kappaleita.

<http://www.opiskelijakirjasto.lib.helsinki.fi/eres>
2001

Nokelainen, Mika

Suomen ortodoksit ja kansakunnan jäsenyys

Teologinen aikakauskirja. - Helsinki : Teologinen julkaisu-seura. ISSN 0040-3555. 104 (1999) : 1, s. 102-107.

Suomen ortodoksit ja kansakunnan jäsenyys

MIKA NOKELAINEN

Kirjailija ja toimittaja Leif Salmen kuvaa vuonna 1992 ilmestyneessä teoksessaan Plaza Realin kyyhkysyt Helsingin äärivasemmistolaisista älymystöä, jolle sosialismin romahdus aiheutti elinikäisen trauman. Salmenin mukaan joillekin lohtua pettymykseen on tarjonnut ortodoksinen usko. Salmen kirjoittaa:

Jotkut valitsivat pyhiinvaellusmatkan Valamoon. He vaihtoivat sen eskatologian, jota epäilemättä voi löytää marxismista, ortodoksiseen. Se herkkä suhde, joka syntyy samanaikaisten yhteenkuuluvuuden, alistumisen ja uskollisuuden tarpeiden välille, voi tällaisessa "paradigma-vaihdoksessa" olla hyvin hedelmällinen. Tunnenjoitakin käännynnäisiä, ja he näyttävät päässeensä elämänsä kanssa hyvin sopuun. En voi väittää, että olisin itse suhtautunut täysin torjuvasti siihen lempeään viettelyyn, jota Isä Ambrosius ja hänen kirkkonsa ovat harjoittaneet helsinkiläisälymystön parissa.¹

Salmenin mainitsema lempeä viettelys on ollut tuloksetta, sillä ortodoksisuus on menestynyt erinomaisesti Suomen uskonnollisilla markkinoilla koko 1990-luvun. Suomen ortodoksinen kirkkoon on liittynyt runsaasti uusia jäseniä, joista monet ovat olleet niin sanottuja julkisuuden henkilöitä. Kääntymisen syytä tiedusteltaessa on vastattu, että ortodoksisuus koetaan suvaitsevampana uskona kuin luterilaisuus, jota pidetään kylmän rationalistisena ja moralisoivana. Usein mainitaan myös ortodoksiseen uskoon kuuluva mystiikka, joka korostuu erityisesti ortodoksissa jumalanpalveluselämässä.

Ortodoksisuus on saanut myös tiedotusvälineissä runsaasti julkisuutta, joka on lähes poikkeuksetta ollut myönteistä. Jostain syystä ortodokseilta ei ole kyselty sen enempää heidän suhtautumisestaan esimerkiksi naispappeuteen tai seksuaalisiin vähemmistöihin. Salmenin mainitsemasta, nykyään Oulun metropoliittana toimivasta Ambrosiuksesta, on tullut eräänlainen ortodoksisuuden keulakuva, joka on luonut toimivat suhteet yhteiskunnallisiin vaikuttajiin. Ambrosiuksen musta viitta liehahtelee korkean tason poliittisten päättäjien liepeillä, eivätkä edes kivikivassa busineksen maailmassa elävät talouden am-

matillaiset ole jääneet kylmiksi Ambrosiuksen eteerisen olemuksen edessä. Jo kahdeksankymmentäluvun lopulla hän kierteli yritysjohtajien seminaareissa saarnaamassa yksinkertaisesta elämäntavasta. Edelleen jonkinlaisena arvostuksen osoituksena voinee pitää sitä, että jokin aika sitten Ambrosius valittiin toimikuntaan, jonka tehtävänä on valvoa Suomen pankkitoimintaa. Ambrosiuksen tehtävänä on tuoda toimikunnan työhön ulkopuolisen asiantuntijan näkökulma ja pitää yllä pankkitoiminnan etiikkaan liittyvää keskustelua:

TOINEN KANSANKIRKKO

Millainen sitten on pienen uskonnollisen vähemmistöryhmän muodollinen asema luterilaisen kulttuurin Suomessa? Voidaan sanoa, että Suomen hallitus on turvannut täysin maamme vajaan 60 000 ortodoksin taloudelliset ja juridiset toimintaedellytykset. Suomen ortodoksisen kirkon ylin johto on muodollisesti maan hallituksella, mutta kirkolla on kuitenkin sisäinen itsehallinto ja verotusoikeus. Kirkon ylin hengellinen johtaja on Konstantinopolin ekumeeninen patriarkka, ylin hallintoelin on kirkolliskokous ja toimeenpanoelin kirkollishallitus. Kirkon toimintaa säätelee vuonna 1969 annettu laki, johon on sittemmin tehty jonkin verran muutoksia. Tätä ennen ortodokseista säädettiin Suomen hallituksen antamilla asetuksilla. Tärkein itsenäisyyden aikana annettu asetus oli vuodelta 1918, jolla määriteltiin Suomen ortodoksien ja valtion suhteet sekä määrättiin eräistä kirkon sisäiseen järjestysmuotoon kuuluneista asioista.

Sekä evankelis-luterilaisesta että ortodoksisesta kirkosta käytetään Suomessa usein nimitystä kansankirkko.² Vaikka Suomen lainsäädäntö ei tunne sellaisia käsitteitä kuin kansankirkko tai valtiokirkko, kummallekin nimitykselle on olemassa vankat perusteensa. Kumpikin kirkko on monin tavoin kytkeytynyt valtiovaltaan ja sen vahvistamaan lainsäädäntöön. Lisäksi kummankin kirkon piirissä ja valtiovaltan taholta on ajateltu, että kirkon on osaltaan myönteisellä tavalla ajettava Suomen kansan parasta.

Muodollisesti Suomen perustuslait eivät tunnusta mitään kirkkoa maan viralliseksi uskontonakksi. Suomen perustuslakeihin kuuluva Hallitusmuoto vuodelta 1919 mainitsee kuitenkin nimeltä evankelis-luterilaisen kirkon. Siitäkin todetaan vain, että sen järjestysmuodosta ja hallinnosta säädetään kirkkolaissa. Ortodoksista kirkkoa Hallitusmuoto ei mainitse erikseen, vaan se kuuluu lainkohdassa käytettävään käsitteeseen "muut ennestään olevat uskonnolliset yhdyskunnat" joista mainitun lainkohdan mukaan "on voimassa mitä niistä on säädetty tai säädetään". Ortodoksien suhteen tämä tarkoitti Suomen hallituksen 26.11.1918 antamaa asetusta. Julkisia virkoja koskevassa luvussa on viittauksia ortodoksiseen kirkkoon. Kyseisen luvun mukaan Suomen tasavallan presidentti nimittää piispat. Lisäksi todetaan, että ortodoksien kirkon virkojen täyttämisyjärjestyksestä on voimassa erityisiä säännöksiä.³

Kun ortodoksinen kirkko oli näin jo perustuslaissa nostettu luterilaisen kirkon rinnalle eräänlaisen valtiokirkon asemaan, niin on ymmärrettävää, että ortodoksien erityisasema korostui myös vuoden 1923 uskonnonvapauslaissa. Sen ensimmäisessä luvussa todettiin, että sekä evankelis-luterilaisen että ortodoksien kirkon toimintaa sääteli erillinen lainsäädäntö, kun taas lain toisessa luvussa esitetyt muita uskonnollisia yhdyskuntia koskevat rekisteröitymiseen ja oikeudelliseen asemaan liittyvät säädökset eivät koskeneet luterilaista ja ortodoksista kirkkoa.⁴

Ortodoksien itsenäisyyden alkuvuosina saavuttama vahva lainsäädännöllinen asema johtui ortodoksien pitkästä historiasta Suomessa, monitahoisista poliittisista syistä, mutta myös siitä tosiasiaista, että ortodoksien kirkon jäsenmäärä oli tuolloin varsin suuri verrattuna muihin uskonnollisiin vähemmistöihin. Nykyään tilanne on toinen: esimerkiksi helluntalaisia on Suomessa yhtä paljon kuin ortodokseja.⁵ Siten ortodoksien valtiokirkkoasemaa ei enää nykyään voi perustella jäsenmäärällä-historialla ja perinteellä kylläkin.

ORTODOKSIT VENÄLÄISTÄMIS- POLITIIKAN PALVELUKSESSA

Suomen ortodoksinen kirkko sai periaatteessa tasavaroisen aseman Suomen toisena kansankirkkona jo vuoden 1918 asetuksen nojalla, mutta täysin ilman soraääninä asiaa ei hyväksytty. Nuorena vastaitseenäistyneessä tasavallassa elettiin tilanteessa, jossa Suomen irtautuminen Venäjältä sekä verinen ja väestöä jakanut kansalaissota pakottivat suomalaiset

pohtimaan, mikä luo yksilöistä ja toistensa kanssa ristiriidoissa eläviin ryhmiin jakautuneesta väestöstä yhtenäisen kansakunnan. Oli tarve eheyttää, luoda kansakunnalle identiteettiä. Tässä tilanteessa Suomen ortodoksien oikeus kansakunnan jäsenyyteen ei ollut suinkaan kiistaton, sillä ortodokseja pidettiin poliittisesti epäluotettavina. Oli näet niin, että 1800-luvulta lähtien Venäjä pyrki sitomaan reuna-alueensa - Suomi mukaanlukien - tiukemmin emämaan yhteyteen. Integroimistoimenpiteet eivät olleet ainoastaan hallinnollisia tai lainsäädännöllisiä, vaan myös venäläisen kulttuurin vaikutusta pyrittiin lisäämään. Niinpä Venäjällä voimistunut kansallinen kiihkomielisyys lietsoi epäluuloa kaikkia valtakunnan alueella esiintyviä kansallisia ja alueellisia vähemmistöjä kohtaan. Isovenäläiset ryhmittymät asettivat tavoitteekseen uuden venäläisen kansallisuuden luomisen, jonka tunnusmerkkinä pidettiin erityisesti yhteistä kieltä ja ortodoksista uskoa. Tämän mukaisesti keisarikunnan ortodoksien valtiokirkon asemaa haluttiin tietoisesti vahvistaa myös Suomessa. Siksi Suomeen perustettiin hiljaisen valmistelun tuloksena ortodoksinen hiippakunta 1892. Lisäksi rakennettiin ortodoksia kirkkoja Karjalaan sekä sellaisille paikkakunnille, joissa oli venäläisiä varuskuntia. Venäläinen hallitusvalta Suomessa oli näet tehnyt sen tärkeän havainnon, että kansan keskuudessa uskonto ja kansallisuus samaistetaan toisiinsa: katolilaisia pidettiin puolalaisena, luterilaisia ruotsalaisena ja ortodoksia venäläisenä. Suomeen rakennettiinkin tois-

- 1 Leif Salmen, *Plaza Realin kyyhkyset*. Helsinki 1992, 44.
- 2 Kansankirkon käsitteestä ks esim. Juha Seppo, Kansankirkon historiallinen tulkinta ja sovellutus Suomessa maailmansotien välisenä aikana. - *TA* 2/1976, 121-130. Kyseinen TA:n numero on omistettu kokonaisuudessaan kansankirkko-käsitettä koskevalle keskustelulle.
- 3 *Suomen Hallitusmuoto* IX, 83 §, X 87, 90 §. Ks. myös Arkipiispa Johannes, Periaatteellisia näkökohtia valtiovallan ja ortodoksien kirkon suhteista. *Ortodoksinen kirkko Suomessa*. Toim. Isä Ambrosius & Markku Haapio. Lieto 1979, 173-177; Markku Heikkilä & Jyrki Knuutila & Martin Scheinin: State and Church in Finland. *State and Church in the European Union*. Red. Gerhard Robbers. Baden-Baden 1996, 279-292.
- 4 Suonien asetuskoelma 267/1922; Juha Seppo, *Uskovien yhteisö vai valtiokirkko. Uskonnolliset vähemmistöyhteisöt ja evankelis-luterilaisesta kirkosta eroaminen Suomessa vuosina 1923-1930*. SKHST 127. Diss. Helsinki 1983, 187-188.
- 5 Harri Heino, *Mihin Suomi tänään uskaa*. Juva 1997, 65, 84-85.

takymmentä ortodoksista kirkkoa, joiden tarkoituksena oli herättää huomiota ja symboloida ortodoksisuuden ja samalla venäläisen hallitusvallan läsnäoloa Suomessa.⁶

Suomalaisten mielipiteitä muokattiin myös valistustoiminnan avulla. Tätä harjoitettiin Karjalassa, erityisesti Laatokan pohjoispuolella sijaitsevassa Raja-Karjalassa, sillä se oli alue, jossa venäläistämispolitiikalla saattoi edes teoriassa olla jonkinlaista kannatuspohjaa. Karjala oli vanhastaan ollut Ruotsin ja Venäjän kiistelyn kohteena. Raja-Karjalassa oli Suomen ortodoksisen väestön keskittymä, jossa asui 55-60 % (25 000-30 000) kaikista Suomen ortodokseista. Luterilaisten osuus Raja-Karjalan väestöstä oli vain n. 10 %. Alue oli maantieteellisesti eristyksissä muusta Suomesta, ja siten rajakarjalaisten oli helpompi käydä kauppaa Venäjän puolella. Myös aviopuoliso löytyi usein rajan takaa. Lisäksi rajakarjalaisten puhumassa kielessä oli runsaasti venäläisperäisiä sanoja. Voidaankin sanoa, että yhteydet Raja-Karjalan ja Venäjän puolella sijainneen Aunuksen Karjalan välillä olivat niin tiiviit, ettei alueiden välillä vallinnut mitään selväpiirteistä rajaa. Vasta Tarton rauha vuonna 1920 sulki rajan.⁷

Raja-Karjalan venäläistämiseen tähtäävässä valistustyössä kunnostautui erityisesti 1907 perustettu Karjalan Veljeskunta, joka perustettiin osittain sen tähden, että venäläiset katsoivat Sortavalan evankelisen seuran yrittävän luterilaistaa Karjalaa. Veljeskunta teki apulaispiispa Kyprianon johdolla voimakasta venäläisyyttä ja ortodoksisuutta propagoivaa valistustyötä Karjalassa. Veljeskunta ja Venäjän valtio perustivat alueelle kouluja, joissa venäjänkieli ja ortodoksinen uskonto olivat keskeisesti esillä opetuksessa. Kilpajuoksu lasten sieluista oli ajoittain kiivasta, sillä venäläisiin kouluihin värvättiin oppilaita tarjoamalle lapsille ilmaisia aterioita ja vaatteita. Tämä herätti pahaa verta suomalaisissa, joiden perustamat koulut eivät pystyneet tarjoamaan samanlaisia etuja. Suomalaisten opettajien harmia lisäsi se, että rajakarjalaiset laittoivat lapsensa mielellään venäläisiin kouluihin. Tämä onkin ymmärrettävää, sillä väestö oli erittäin köyhää, joten kaikki ilmainen otettiin halukkaasti vastaan. Lisäksi kouluissa opetusta venäjänkielestä oli hyötyä käytäessä kauppaa rajan toisella puolella.⁸ Karjalan ortodoksialueiden tiiviit taloudelliset, väestölliset ja kulttuuriset siteet Venäjään vahvistivat monien suomalaisten epäluuloa ortodokseja kohtaan. Heidän ajateltiin olevan pohjimmiltaan venäläismyönteisiä ja epäluotettavia kansakunnan jäseniä.

ORTODOKSIT JA SUOMALAISUUS

Suomen itsenäistyttyä ortodoksien asema Suomessa muuttui. Mahtavan keisarikunnan valtiokirkon jäsenistä tuli pienen itsenäisen valtion luterilaisen valtakulttuurin keskellä elävä vähemmistöryhmittymä, jonka asema suomalaisessa yhteiskunnassa oli jollakin tavoin järjestettävä. Tarkasteltaessa ortodokseista käytyä keskustelua Suomessa 1910-1920-luvulla on selvästi havaittavissa, että ortodokseihin suhtauduttiin sortokausien tapahtumien vuoksi hyvin epäluuloisesti, vaikkakin epäluulon aste vaihteli. Hieman yksinkertaistetusti voidaan sanoa, että korkeimman tason poliittinen ja luterilainen kirkollinen johto halusi säilyttää ortodoksisuuden Suomessa, mutta sen oli muutettava luonteeltaan suomalaiseksi, jotta se voisi positiivisesti osallistua kansakunnan rakentamiseen. Tämä oli ohjelma, jota osa ortodoksisen kirkollisesta eliitistä tuki, mutta sen toteuttamiselle oli kaksi pahaa estettä: ortodoksisen kirkon ylin johto oli tukevasti venäläisten käsissä, ja suuri osa Karjalan ortodoksisesta väestöstä ei kokenut olevansa osa suomalaista kansakuntaa.

Korkeimman poliittisen johdon esittämä suomalaistamisen vaatimus merkitsi kahta asiaa. Suomen ortodoksien oli hallinnollisesti irrottauduttava Venäjän kirkosta. Lisäksi kirkkokunnan venäläismieliset johtohenkilöt, erityisesti arkkipiispa Serafini, oli syrjäytettävä, ja kirkkokunnan vastuullisille johtopaikoille oli nostettava henkilöitä, jotka kuuluivat ortodoksien piirissä vaikuttaneisiin ns. kansallismielisiin. Tämän ryhmittymän edustajat halusivat muuttaa kirkkoa kansallisempaan suuntaan. Tavoitteena oli luoda hiippakunnankouksista pysyvä suomalaisenemmistöinen laitos vastapainoksi kirkon venäläiselle johdolle. Se pyrki toteuttamaan uudistuksia, jotka koskivat suomalaisen tahon vaikutuksen vahvistamista hengellisessä konsistorissa, suomenkielen käytön vahvistamista seurakuntatyössä, lukkarien ja papiston kouluttamista, papinvaalin siirtämistä seurakunnan asiaksi ja jumalanpalveluksen kehittämistä.

Valtiovalta lähti heti alusta pitäen määrätietoisesti ohjaamaan ortodoksisen kirkon kehitystä haluamalleen uralle. Suomen ortodoksien asema järjestettiin 26.11.1918 annetulla asetuksella, joka sisälsi säädökset kaikista kirkollisen elämän tärkeimmistä muodoista. Myöhemmän järjestelyn varaan jäi kysymys siitä, kenen käsissä kirkkokunnan ylin hengellinen johto on. Vallitseva tilannehan oli, että korkeinta kanonista esivaltaa piti hallussaan Venäjän kirkko. Vaikka asetus turvasi ortodoksille kirkolle laajat oikeu-

det päättää itse omista asioistaan, valtiovalta halusi pitää ortodoksit tiukasti valvonnassaan. Niinpä ortodoksien asema järjestettiin lain sijasta hallinnollisella asetuksella, jonka sisältö oli tarpeen tullen nopeastikin muutettavissa valtion edun niin vaatiessa. Lisäksi valtiovalta pidätti itselleen mahdollisuuden vaikuttaa suoraan kirkkokunnan päätöksentekoon varamalla itselleen oikeuden jättää asioita kirkolliskoukous käsiteltäväksi. Luterilaisen kirkon asioissa hallituksella ei ollut vastaavaa oikeutta.

Kirkon omaisuudesta säädettiin, että kirkkokunta sai pitää kaiken omaisuutensa itsellään. Poikkeuksen muodostivat kuitenkin Venäjän valtion omaisuutta olleet ortodoksiset sotilaskirkot, jotka sotasaaliina siirtyivät Suomen valtion haltuun. Monet sotilaskirkot muutettiin luterilaisiksi kirkkoiksi. Näin kävi esimerkiksi Helsingissä sijainneelle Suomenlinnan kirkolle, joka oli rakennettu vuosina 1850-1854. Laajemminkin Suomessa vallalla ollut pyrkimys poistaa vanhan hallitusvallan venäläiset symbolit ihmisten nähtäviltä johti siihen, että mereltä katsottuna Helsingin siluettia hallitseva, arkkitehtonisesti korostetun venäläistyylinen kirkko, otettiin luterilaisten käyttöön ja kirkon arkkitehtuuri muutettiin kustavilaisen tyylin mukaiseksi. Kirkon muuttamista luterilaiseksi perusteltiin myös sillä, että saarelle ei venäläisten poistuttua maasta jäänyt ollenkaan ollenkaan ortodoksista väestöä.⁹

Vuonna 1919 Suomen ortodoksit kokoontuivat ensimmäiseen kirkolliskokoukseen. Kokouksessa valtiovaltan edustajana toiminut E. N. Setälä teki selväksi valtiovaltan näkemyksen siitä, mihin suuntaan kirkkokuntaa oli kehitettävä. Hän sanoi hallituksen antavan ortodokseille vapaat kädet järjestää asiansa, mutta totesi, että jos kirkkokunnan kansallismielinen siipi ei pääse valtaan ja kehittää kirkkoa suomalaiseseen suuntaan, valtiovalta vetää taloudellisen tukensa pois kirkolta. Kehitys lähtikin kulkemaan kohti suomalaistumista. Erityisesti ministeri E. N. Setälän määrätietoisien toiminnan tuloksena Suomen ortodoksit irrotettiin Venäjän kirkosta. Koska Suomen kirkon ei ollut mahdollista saada autokefaalista asemaa, päädyttiin ratkaisuun, jossa Suomen ortodoksit liitettiin Konstantinopolin ekumeenisen patriarkan alaisuuteen 1922. Pian tämän jälkeen venäläismielinen arkkipiispa Serafim erotettiin ja hänen tilalleen valittiin Herman Aav Virossta.¹⁰

Hallituspiirien ulkopuolella 1920-luvulla käyty keskustelu oli luonteeltaan joskus hyvinkin kielteistä ortodokseja kohtaan. Erityisesti hyökättiin luostareita vastaan. Niitä pidettiin vieraina, suomalaiseen

kulttuuriin sopimattomina laitoksina. Suomen Etsivä keskuspoliisi ja sotilasviranomaiset pitivät luostareita paitsi jonkinlaisina venäläisyyden etuvartiolinakkeina myös seksuaalisen irstailun ja kaikinpuolisen siveettömyyden pesäpaikkoina. Kokoomuspuolueen kansanedustaja Erkki Kaila, josta myös

- 6 Venäläistämispolitiikasta ks. esim. Osmo Jussila, *Nationalism and Revolution: political dividing lines in the Grand Duchy of Finland during the last year of Russian rule. Scandinavian Journal of History* 1977:2, 207-214 ja Suomi suuriruhtinaskunta 1809-1917. *Suomen poliittinen historia 1809-1995*. Juva 1996, 9-93; Heikki Koukkunen, *Suomen valtiovalta ja kreikkalaiskatoliset 1881-1887*. Diss. Joensuun korkeakoulun julkaisuja Sarja A No. 7. Joensuu 1977, 249-252 ja *Tuiskua ja tyventä. Suomen ortodoksinen kirkko 1918-1977*. Pieksämäki 1982, 9-11; Tuomo Polvinen, *Valtakuntaja rajamaa. N. I. Bobrikov Suomen kenraalikuvernöörinä 1898-1904*. Juva 1985, 223-224.
- 7 Raja-Karjalalla tarkoitetaan tässä Salmin, Soanlahden, Suistamon, Suojärven, Impilahden ja Korpiselän kuntia. Raja-Karjalasta ja sen väestöstä ks. Tapio Hämynen, *Liikkeellä leivän tähden. Raja-Karjalan väestöjä sen toimeentulo 1880-1940*. Diss. Hist. Tutk. 170. Tampere 1993, 52-64, 174-180.
- 8 Ks. esim. U. V. J. Setälä, *Kansallisen ortodoksisen kirkkokunnan perustamis kysymys Suomen politiikassa 1917-1925*. Diss. Porvoo 1966, 17; Heikki Koukkunen, *Tuiskua ja tyventä. Suomen ortodoksinen kirkko 1918-1977*. Pieksämäki 1982, 9-16; Pertti Luntinen, *Karjalaiset suomalaisuuden ja venäläisyyden rajalla. - Venäläiset Suomessa 1809-1917*. Hark. 83. Huhmari 1985, 125-159; Marina Vituhnovskaja, *Suursuomalainen propaganda ja suurvenäläinen vastaus siihen Venäjän-Karjalassa 1900-1917. Historia fenno-ugrica 1:2. Congressus primus historiae fenno-ugricae*. Oulu 1996, 607-612. Vrt. Tapio Hämynen, *Suomalaisajat, venäläistäjät ja raja-karjalaiset. Kirkkoja koulukysymys Suojarvella 1900-1923*. Joensuun yliopiston ortodoksisen teologian laitoksen julkaisuja 17. Joensuu 1995, 63-71.
- 9 *Suomen asetuskokoelma* 185/1918; Mika Nokelainen, *The Orthodox and the Lutherans in Finland 1809-1923. - Church and People in Britain and Scandinavia*. Ed. Ingmar Brohed. Bibliotheca Historico-Ecclesiastica Lundensis 36. Lund 1995, 305-309. Venäläisten symbolien poistamisesta ks. esim. Max Engman, *Peterburgska vägar*. Lovisa 1995, 101-104. Ortodoksisista kirkkorakennuksista ks. myös Petri J. Raivo, *Maiseman kulttuurinen transformaatio. Ortodoksinen kirkko suomalaisessa kulttuurimaisemassa*. Nordia Geographical Publications voi. 25:1. Oulu 1996, 107-146.
- 10 Ks. Heikki Koukkunen, *Tuiskua ja tyventä. Suomen ortodoksinen kirkko 1918-1977*. Pieksämäki 1982, 17-25.

hemmin tuli Suomen arkkipiispa, piti luostareita valtiolliselta ja yhteiskunnalliselta kannalta katsoen vahingollisina. Uskonnonvapauslaista käytävän keskustelun yhteydessä 1921 Kaila piti todennäköisenä, että Venäjällä palataan pian porvarilliseen yhteiskuntajärjestykseen. Tämän jälkeen Venäjän kirkko Kailan arvion mukaan perustaisi luostareita vahvistaakseen vaikutusvaltaansa erityisesti Itä-Suomessa.¹¹

Paljon pahaa verta aikaansaanut kysymys oli ortodoksien ajanlasku. Suomen ortodoksit noudattivat Venäjällä käytössä ollutta juliaanista kalenteria, joka oli kolmetoista päivää meikäläistä ajanlaskua jäljessä. Suomen itsenäistyttyä kansallismieliset piirit vaativat entistä painokkaammin siirtymistä gregoriaaniseen kalenteriin. Vuonna 1921 koko kirkkokunta siirtyi kirkolliskokouksen päätöksellä uuteen lukuun. Luostarit ja muut, lähinnä venäjänkieliset ja -mieliset ortodoksit eivät päätöstä kuitenkaan hyväksyneet ja tilanne kärjistyi lähes ilmiriidaksi. Karjalassa ilmestyneet lehdet kirjoittelivat ajanlaskuretelöistä käyttäen ajoittain kovaa kieltä vaatien hallitusta apuun ongelman ratkaisemiseksi. Erityisen suvaitsevaiseksi asenteita ei voi kutsua. Serafim ja hänen kannattajansa nähtiin venäläisten kätyreinä, jotka alinomaajuonittelevat valtion ja kansalaisten vahingoksi. Lehdet pitivät ajanlaskuerimielisyyksiä lähinnä Suomen valtiota vastaan suunnattuna vehkeilynä. Ne vaativat hallitusta puuttumaan asiaan, mutta hallitus oli siihen haluton. Ajanlaskuriidat saatiin muodollisesti päätökseen vasta 1927, ja riitojen seurauksena muutamia Valamon munkkeja karkotettiin maasta.¹²

RYSSIÄ JA AASIALAISIA

Paikallistasolla, jossa eri kirkkokuntiin kuuluvat jäsenet kohtasivat, meno saattoi joskus käydä hurjaksi. Monet ortodoksit valittivat lehtien palstoilla, että heitä haukutaan nimittelemällä heitä ryssiksi. Valkealassa juovuksissa olleet sotilaat ammuskelivat paikallisen ortodoksikirkon kupoleita tarkoituksenaan hävittää "ryssän vallan" merkit, ja Valamon luostarisaarella sotilaat uhkailivat, että munkit lastataan proomuihin ja kuljetetaan pois Suomesta. Kuopiossa taas tuntemattomiksi jääneet henkilöt kivittivät kirkon ikkunat säpäleiksi ja varastivat vielä kielet kirkon kelloista. Helsingissä Resvoin kappeli tervattiin yön pimeyden turvin.¹³ Tapaukset jäivät yksittäisiksi mielenosoituksiksi, mutta pinnan alla kytevää epäluuloa esiintyi melko runsaasti. Tämä koski myös luterilaista papistoa, vaikka satunnaisia ortodokseille myötämielisiäkin kannanottoja esiintyi. Ehkä jyrkintä kantaa or-

todoksien suhteen edusti Kurkijoen kirkkoherra Gustaf Arokallio, valtiopäiväedustaja, joka toimi myös opetusministeriön asiantuntijatehtävissä Karjalan kouluoloja koskeissa kysymyksissä. Arokallio katsoi ortodoksisuuden olevan "faktisesti ryssää ja Aasiaa". Tämän vuoksi ortodoksista kirkkoa ei hänen mukaansa olisi pitänyt tukea millään tavoin, vaan sen olisi pitänyt antaa kuolla pois. Arokallion mukaan oli ongelmallista, että valtakunnan itäisellä raja-alueella oli kansallisesti epäluotettavaa väestöä. Tilanteen korjaamiseksi hän ehdotti, että Pohjanmaalta Amerikkaan lähtevä siirtolaisten virta yritettäisiin kääntää Karjalaan. Arokallion mukaan runot ja runonlaulanta kyllä katoisivat Karjalasta pohjalaisten tultua, mutta itäraja tulisi silloin turvatuksi.¹⁴

Tällaisiin mielipiteenilmaisuihin ortodoksien kansallismieliset johtajat yrittivät vastata parhaansa mukaan korostamalla, että suomalaiset ortodoksit ovat ehdottoman lojaaleja Suomen korkeimmalle johdolle ja suomalaiselle yhteiskuntajärjestykselle. Perusteenä käytettiin esimerkiksi sitä, että suomalaiset ortodoksit olivat kansalaissodassa asettuneet valkoisen Suomen rintamaan venäläisiä uskonveljiään vastaan. Kansallismielisten johtajien oli kuitenkin taisteltava myös toisella rintamalla: ajatus lojaalisuudesta Suomea kohtaan oli näet juntattava läpi omienkin, erityisesti muusta Suomesta eristyksistä elävän rajan ortodoksiväestön keskuudessa. Sen perimmäinen kysymys oli huoli toimeentulosta, ja koska rahvas oli vuosatojen ajan tottunut ostamaan leipänsä Venäjältä, rahvas tunsi edelleenkin lojaalisuutta Venäjää kohtaan, vaikka Suomi olikin jo itsenäinen tasavalta. Sekä ortodoksisen kirkon kansallismielisillä johtajilla että niillä, jotka kulkivat Karjalassa saarnaamassa Suomen valtion legitimitettä, oli suuria vaikeuksia saada sanomansa hyväksytyksi Karjalan rahvaan keskuudessa. Sen kasvattamista lojaalisuuteen haittasivat vielä edellä kuvatut ortodokseja vastaan osoitetut mielenosoitukset. Siksi ortodoksisen kirkon kansallismielinen johto joutuikin pää-äänenkannattajansa Aamun koiton sivuilla rauhoittelemaan kirkkokuntaansa kuuluvaa väestöä. Ortodokseja vastaan tehdyt hyökäykset leimattiin pienen vähemmistön ymmärtämättömäksi toiminnaksi. Ortodoksijohtajat kertoivat käyneensä keskusteluja sekä valtion että luterilaisen kirkon johdon kanssa, ja keskustelut olivat vakuuttaneet heitä siitä, että ortodokseille ollaan maan asioista päättävissä piireissä suopeita. Tämä olikin ainakin osaksi totta, sillä luterilaisen kirkon epävirallinen äänenkannattaja Kotimaa piti ortodoksisuuden oikeutena elää Suomessa itsestäänselvyytenä. Lehti asettui kui-

tenkin kannattamaan kirkkokunnan suomalaista siipeä toivoen kirkkokunnan kehittyvän "kansalliseen" suuntaan, mikä merkitsi erityisesti irrottautumista Venäjältä.¹⁵

KANSAKUNNAN RAKENTAMINEN

Suhtautuminen ortodokseihin näyttäisi siis liittyvän kansakunnan rakentamiseen. Poliittinen johto, valtaan noussut ortodoksisen kirkon johto ja paikallistason eliitit - kansakoulunopettajat, virkamiehet ja osa papistoja - olivat sitoutuneet suomalaisen kansakunnan ideaan. He kokivat olevansa osallisia tietyn kulttuurin, suomalaisuuden, kautta määritellyssä kokonaisuudessa, joka oli samalla valtioyksikkö, Suomi. Tämän eliitin oli juurrutettava kansakunnan ajatus ortodoksien ydinalueille ja saatava ortodoksit tuntemaan suomalainen kansakunta omakseen venäläisen sijasta.

Näyttää myös siltä, että uskonto määritteli jollakin tavoin kuulumista kansakuntaan. Ne tahot, jotka määrittelivät kansakuntaan kuulumisen ehtoja katsoivat ortodoksisuuden kantavan itsessään jotakin sellaista, jota pidettiin suomalaisuuden antiteesinä, kärjistetyimmillään ilmaistuna "ryssästä ja Aasiana". 1910-20-luvun Suomessa luterilaisuus täytti kansakuntaan kuulumisen mitat, mutta ortodoksisuus kelpasi vain siinä tapauksessa, että se poisti itsestään venäläisyyden ja muuttui luonteeltaan suomalaiseksi.

PALUU ÄITIKIRKON HELMAAN?

Tämän päivän Suomessa ortodoksisuudella on itseltään selvä olemassaolon oikeus. Sitä pidetään kulttuurisesti arvokkaana ja suomalaista kulttuuria rikastuttavana piirteenä. Ortodoksisuus ei tämän päivän Suomessa kovinkaan selvästi edusta venäläisyyttä, eikä sitä myöskään pidetä poliittisena uhkana. Mutta voisiko tilanne olla missään olosuhteissa toisin? Ehkäpä hyvinkin. Eräät Suomen ortodoksit korostavat näet edelleenkin sitä, että Venäjän kirkko on Suomen ortodoksisen kirkon "äitikirko". Jos tähän liittyvä ajatus paluusta Moskovan patriarkaatin alaisuuteen saisi kannatusta myös kirkon johdossa, keskustelu luultavasti saisi poliittisen sävyn. Totta on, että historiallisesti tarkastellen Suomen kirkon yhteys Venäjän kirkkoon on paljon luontevampi kuin yhteys Konstantinopolin ekumeeniseen patriarkaattiin. Kuitenkin epäilen, että suomalaisten suuren enemmistön näkemykseen kansallisesta kulttuurista ja itsemääräämisoikeudesta tuskin sopisi, että maassamme toimisi laitos, jonka ylin johto on Venäjällä.

- 11 Suomen Kansallisarkisto, *Etsivän keskuspoliisin- Valpon arkisto* IXVII A1—C kansio 382; *Suomen valtiopäiväasiakirjat* 1921 I Helsinki 1922, pöytäkirja 22.4.1921, 91, 125; Kirsti Kena, *Kirkon aseman ja asenteiden muotoutuminen itsenäistyneessä Suomessa 1918-1922*. SKHST 110. Diss. Helsinki 1979, 259-263.
- 12 Asiasta myös Heikki Koukkunen, *Tuiskua ja tyventä. Suomen ortodoksinen kirkko 1918-1977*. Pieksämäki 1982, 35-44; Timo Frilander, Valtiovalta, venäläiset ja kalenterikysymys ja Ajanlaskukysymys ja Suomen kansallistuva ortodoksinen kirkko. *Ortodoksia* 44, 46. Jyväskylä 1997, 80-104.
- 13 Suomen kansallisarkisto, *Opetusministeriön arkisto*, kirjeidiari 6/416 1918 ja 22/419 1918.
- 14 Helsingin yliopiston kirjasto, *Gummerus-Pihkala-suvun arkisto* 63.18 Arokallio Jaakko Gummerukselle 8.1.1920, 17.6.1920 ja 14.4.1920. Asiasta myös U. V. J. Setälä: *Kansallisen ortodoksisen kirkkokunnan perustamiskysymys Suomen politiikassa 1917-1925*. Diss. Porvoo 1966, 201.
- 15 Ks. esim. *Aamun koitto* 15/5.8.1918 ja *Kotimaa* 23/21.3.1919.